

Rus Arşiv Belgeleri

Çev. Murat Topçu-Papşu

17 Kasım 1851 – Karadeniz Kordon Hattı komutan vekili Tümgeneral Raşpil'in Kafkas Hattı ve Karadeniz (Çernomorya) birlikleri komutanı Tümgeneral Zavodski'ye Raporu

Şapsığların Rus birliklerinin topraklarından çekilmesi talepleri hakkında

1846 yılındaki barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, altı ay kadar önce Şapsığlar yeniden görüşme için zemin aramaya başladılar. Bu işin başında yine önceki gibi Abin nehrinden saygın yaşlı Hamırz Rotok vardı. Onu Size ve Ekselansları Prens Mihail Semyenoviç'e [Vorontsov'a] Yekaterinodar'dan geçişi sırasında takdim etmişim. Hamırza'nın Georgi-Afıpskoye ve Abinskoye istihkamlarını kaldırma, birlikleri Şapsığya'dan çekme teklifine karşılık sayın başkomutan, bu talebin saçma olduğunu ve eğer Şapsığlar barış istiyorlarsa kayıtsız şartsız itaat etmek, yemin ve amanat vermek zorunda oldukları cevabını vermeme emretti. Kendi aralarında nihai karar içinse bir ay süre verdim.

Aynı gün, 18 Ekim'de, Hamırz Rotok benim ve o zaman Yekaterinodar'da bulunan saygın Şapsığ ileri gelenlerin yanında, halkının işlerinde ilk sıradaki yeri almayı kabul etmedi ve görüşmelerin yürütülmesini Anthir nehrinde yaşayan Mahomtale Yesentuko'ya bıraktı.

20'sinde Mahomtale şehirden ayrılarak Şapsığya'nın en saygın bütün kişilerini dolaştı ve onları Ruslarla meseleyi bitirmek için en kısa zamanda genel bir meclis toplamaya ikna etti. Gerçekten ekimin son günlerinde Bogundır nehrindeki Gaudaço vadisinde, derelerin büyük kısmının ileri gelenlerinin katıldığı bir meclis toplandı ve Ruslarla barış yapılmasına karar verildi. Fakat Şapsığlar gibi bir halkta bu kararın itirazla karşılaşmaması mümkün değildi. Gençler ve hatta ileri gelenlerden bazıları (Neşo-Şeblyaoak, Naje Met) karara açıkça karşı çıktılar. Aynı sırada ezeli Rus düşmanları Karabatır Zanak (ünlü Sefer-Bey'in oğlu) ve Tuguz Kerzeç bize düşman grubun başına geçerek yine Bogundır'da, Gaudaço

vadisinin biraz yukarısında kendi yandaşlarını topladılar. Böylece Şapsığlar görüşmelerin en başında iki gruba ayrıldılar. Çerkeslerin işlerinde bu tamamen alışıldık bir şeydir.

Bir gelişme daha az kalsın işi tamamen bozacaktı. Anapa'da bulunan Dağlı Yarım Süvarı Birliği'nden biri, Bogundır'a amiral Serebryakov'un Novorossiysk tarafından Şapsığya'ya saldırı yapmak istediğini haber vermiş. Bjekokay'dan da onlara bizim Karadeniz müfrezesinin Velikolagernıy'den hareket ettiğini haber vermişler. Bu haberler daha fazla kargaşa ve düzensizlik yarattı. Neyse ki bu sırada Abin müfrezesi Olginski'de toplanmıştı, Mahomtale benimle görüşerek söylentilerin asılsız olduğuna kanaat getirdi ve Şapsığları yatıştırdı.

Abin müfrezesi hiç çatışma olmadan istihkama ulaştı ve ertesi gün Mahomtale Yesentuko, Şeretluk Met (Bogundır nehrinden ileri gelen) ve Hamırz Rotok geldiler. Ekselansları Prens Mihail Semyonoviç'in onlara bir ay süre tanıdığına dair emrini tebliğ ettim. Fakat bulunacakları ilk düşmanca eylemin ateşkesin sona ermesi demek olacağını ve ikinci olarak, verilen bir aylık süre dolmak üzere olduğundan artık bir karar vermeleri gerektiğini hatırlattım.

Bunun sonucunda, aynı gece (8 Kasım) Şapsığlar yemin verdiler. Geri dönen müfrezemize ateş açılmayacak, 9 ve 12 Kasım tarihleri arasında halk meclisi toplanacaktı.

Gerçekten müfreze Abin'den Olginski'ye hemen hiç atış yapılmadan geçti ve yeminin ikinci maddesi de yerine getirildi; belirlenen tarihte genel meclis toplandı.

Mahomtale Yesentuko meclis dağıldıktan sonra, 16 Kasım'da Anthir, Bogundır ve Abin nehirlerinin, keza Gapl nehrinin bir kısmının sakinlerinin yemin etmeye ve amanat vermeye hazır oldukları haberiyle yanıma geldi. Ancak yeminin ne şekilde ve hangi düzende yapılacağı, kaç amanat verileceği ve yeni yeminle Şapsığlar için hangi yükümlülüklerin konacağı konusuna gelince iş durdu. Bu konularla ilgili tespit edilmiş bir kural olmadığından, bütün bunların çözümünü ben üzerime alamadım ve onları zatıalınızın takdirine bırakıyorum. Bununla birlikte eklemek isterim ki, en kalabalık Abıps, İl, Ubin ve Afıps derelerinde yaşayan Şapsığların bize karşı tutumları barışçı değil ve hatta 10 Kasım'dan sonra yapılan toplantıya temsilci göndermemişler. Bunun yanında

ekselansları Prens Mihail Semyonoviç Şapsiğlarla müstakil barış anlaşmaları yapılmamasını kati olarak belirtti. Bu nedenle, zatıalinizin izni olmadan Anthir, Bogundur ve Abin sakinleriyle barış yapma kararı veremedim. Yakın zamanda Şapsiğlarla genel bir barış yapmanın mümkün olmadığı konusunda zatıalinizi bilgilendirmeyi görevim sayıyorum. Ancak, halihazırda bu dört nehrin sakinlerinin durumundan da yararlanmak icap eder. Bizimle barışın faydalarını gördüklerinde muhtemelen komşu dereler de onları takip edecektir. Amanatlara gelince, bu durumda, Muhammed Emin'in Şapsiğlardan mutazak aldığı kuralı dikkate almak son derece faydalı olurdu. O her yüz haneden bir kişi talep ediyordu, bu da Anthir ve Bogundur'dan 4'er kişi, Abin nehrinden 11 kişi ediyordu. Daha az sayıda amanat talep edersek Şapsiğların gözünde Muhammed Emin'den daha az değerimiz olur, Şapsiğlar gibi bir halkla ilişkide bu tür küçük şeyleri bile göz ardı etmemek gerek. Ancak, ileri gelenlerin büyük sayıda insan talebi şart koşulmaması ricasını da dikkate alarak, onlardan amanatları mutazak sayısının yarısı kadar, yani Anthir ve Bogundur'dan 2'şer, Abin nehrinden de 3 kişi alınmasını öneririm.

Bütün bu konuları zatıalinizin değerlendirmesine arz ederek, aynı haberciyle talimatlarınızı göndermenizi istirham ederim.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 13454, op. 2, d. 526, l. 1–4.

22 Ekim 1854 – Proçnyı Okop Kalesi

Sağ Kanat Komutanı Tuğgeneral Yevdokimov'un Karadeniz Kordon Hattı Komutanı Tuğgeneral Kuharenko'ya Raporu

Hatukay köyü Kliç'in imha edilmesi hakkında

Zatıalinizin 16 Ekim № 171 emrine istinaden arz ederim:

19 Ekim'de müfrezeyle Belaya nehrini geçerek Hatukay Con Kliç'in köyüne saldırdım ve imha ettim. Sakinlerini tamamen habersiz yakaladım, öyle ki köyün bütün sığırı ve malları elimize geçti. Orman ücretlerine kaçıp saklanamayan bütün sakinleri kırıldı. İmha edilen köyün yakınlarında iki gün kaldım. Hatukaylar tarafından Belaya ve Pşış nehirleri arasında hazırlanan büyük miktarlardaki ekinleri ve otları ateşe verdim. Bunları yakmak için müfrezeden kollar yollamama rağmen düşman bana karşı hiçbir harekete kalkışmadı.

Düşman beni çok zayıf şekilde ve uzaktan takip etti. Bugün Tenginskaya'ya ulaştım ve müfrezeyi dağıtıyorum.

Konstantinovski mevkiinde toplanan Karadeniz müfrezesi, büyük ihtimalle, varlığıyla düşmanı felce uğrattı, onu aşağı Kuban tarafından saldırmaktan kaçınmaya zorladı, bu da bana hareketımı başarıyla gerçekleştirme imkanı verdi.

Krasnodar Krayı Devlet Arşivi (GAKK), f. 261, op. 1, d. 1414, l. 23.

22 Mayıs 1859 – Abaza ve Karaçay Halkları Komiseri Yüzbaşı Aglintsev'in Kafkas Hattı Sağ Kanat Birlikleri Komutanı Tümgeneral Filipson'a Müzekkeresi

Mekkeye gitmek isteyenler hk.

Hükümetin bana bağlı komiserliğin sakinlerine Muhammed peygamberin kabrini ziyaret için Mekke'ye gitme izni vermesiyle, birçok kişi köleleriyle birlikte yola çıkma isteğini bildirdi. Fakat köleler bu yolculuğa çıkmak istemiyorlar, şimdi yaşadıkları yerlerde kalmaları hususunda benden ricada bulunuyorlar.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 14257, op. 3, d. 429, l. 68.

7 Nisan 1859 – Sağ Kanat Birlikleri Komutanı Tümgeneral Filipson'un Karadeniz Ordusu Atamasına Yazısı

257 Çerkes ailesine Türkiye'ye gidiş izni verilmesi

Aşağı Kuban (Nijne-Prikuban) Çerkes köyleri komiserliğinden 257 Dağlı ailesine Türkiye'ye gitme izni verildi. Üç parti halinde Karadeniz Ordusu topraklarından geçerek Kerç'e gidecekler, bu nedenle zatıalınızden Karadeniz Kordon Hattı'nın bölge amirlerine, bu Dağlıların geçişi sırasında bir subay komutasında 10'ar Kazaktan oluşan konvoy tayin edilmesi için talimat vermenizi istirham ediyorum. Yolda gerek Karadeniz eyaleti sakinleriyle, gerekse diğer şahıslarla yaşanabilecek çatışmalardan kaçınmak amacıyla, tam olarak ne zaman yola çıkacaklarını Size rapor etmesi için komiser Binbaşı Yurov'a talimat verildi.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), f. 14257, op. 3, d. 429, l. 49.

30 Temmuz 1859 – Birlik Komutanının Küçük Laba Hattı Amirine Yazısı

Türkiye'ye Gidecekler İçin Konulan Şartlar

İtaat etmiş Dağlıların yurt dışına çıkışında şu kurallar konmuştur:

1) Türkiye'ye yerleşmek için değil, seyahat için izin başvurusunda bulunacaklardır. İlk durumda, devlet kanunlarının buna izin vermediği ve başka bir devletin uyuşuna geçmeleriyle bizim topraklarımıza girmeleri halinde hain olarak muamele görecekları, mallarının haczedileceği ve kölelerinin özgürlüklerini kazanacakları açıklanarak ret cevabı verilecektir.

2) Yurtdışına çıkmasına izin verilenlere en uzun süre bir yıl olarak tayin edilecektir.

3) Hastalık veya kendi işleri nedeniyle yurtdışında daha uzun süre kalmak isteyenler, konsoloslarımız aracılığıyla istekte bulunacaklardır.

4) Yurtdışında izinsiz olarak süresinden uzun kalanlara, kendi başlarına Türkiye'ye göç edenlerle aynı muamele yapılacaktır.

5) Türkiye'ye gidenler bütün adli ve idari yargı davalarını sona erdirmek veya gerekli şekilde teminat altına almakla yükümlüdür.

6) Ailelerini ve kölelerinden birlikte gitmek isteyenleri yanlarına almalarına izin verilecek, gitmek istemeyen kölelerin satılmasına izin verilmeyecektir.

7) Dağlıların yurtdışına çıkışlarında borçtan ve adli takipten muaf mallarını satmalarına engel olunmayacak ve hangi amaçla malını mülkünü sattığına dair soruşturma yapılmayacaktır. Aynı şekilde, bu hususta yapılacak ihbarlar kabul edilmeyecektir.

8) Yurtdışına çıkmasına izin verilen bütün Dağlılara şu hususlar ilan edilecektir:

a) Hangi limandan yurtdışına çıkmak istediklerine bağlı olmaksızın Kerç şehir amirinden, Anapa askeri amirinden veya Suhum komutanından pasaport alabilirler.

b) En son Rusya limanına kadar geçiş belgesi verilecektir.

c) Kanunla belirlenmiş süre için Trabzon'a veya İstanbul'a kadar pasaport verilebilir. Tekrar pasaport almak isteyenler buralarda konsolosluğumuza veya misyonumuza başvuracaklardır.

d) Hazineden maaş alan kişilerin maaşları yurt dışına çıktıkları günden itibaren kesilecektir.

9) Yolcu kafileleri ikamet yerlerinden gönderildiğinde komiser bana her defasında gidenlerin isim listeleriyle birlikte rapor verecektir. Listelerin kopyaları, grubun yola çıkma zamanı da belirtilerek Kafkas Ordusu ana karargâh komutanına arz edilecektir.

10) Seyahat izni verilirken aşağıdaki hususlarda taahhüt alınarak yükümlü kılınacaklardır:

a) Hiçbir hal ve şartta gerek limanlara geçişte, gerekse kendilerine bakım için komiserlikten para yardımı beklemeyeceklerdir.

b) Yurt dışına çıkışları için tayin edilen üç nokta dışında diğer limanlara gitme hakları yoktur. Bu limanlar Kerç, Anapa ve Suhum-Kale'dir; pasaportlarını da oradan alacaklardır.

c) Denizi geçiş sırasında yasaklanmamış gemilerde seyahat edeceklerdir. Kaçak Türk teknelerinde yakalanmaları halinde hain sayılacaklardır ve kanuni sorumluluğa tabi olacaklardır.

11) Türkiye'ye sevk edilen Dağlılara pasaport verilmesine dair; Kerç-Yenikol şehir amirine benim geçiş belgelerimle Kerç'e gelen şahıslara mevcut formlardan verilmesi hususu bildirildi. Anapa askeri amirine ise, talebim üzerine Stavropol sivil valisi tarafından temin edilen pasaportlar gönderildi. Suhum-Kale'den pasaport verilmesi hususuna gelince, Kafkas Ordusu ana karargahından gerekli formların temin edilmesi için talimat verilmesini rica ettim.

Bana yolladığınız 8 Temmuz tarih ve 949 sayılı rapora istinaden bildiririm: Başlıbay kabilesinin lideri Aslambek Zatlugov'un bütün tabiyetiyle birlikte yurtdışına gitmek için geçici izinden yararlanma hakkı vardır. Hem ailesinin hem de onunla birlikte giden diğer şahısların ayrıntılı aile listesini ekleyerek bana gönderilmesini, izinle birlikte onlara ilk limanımıza kadar geçiş belgeleri verilmesini ve bu yılın şubat ayında alınan amanatın iadesi için de talimat verilmesini rica ederim. Ust-Laba'dan geçen güzergahı kullanabilirler; bundan daha önce amanat onlara gönderilemez.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), f. 14257, op. 3, d. 468, l. 2-4.

1859 – Aşağı Kuban (Nijne-Kubanskoye) Çerkes Köyleri Komiseri Binbaşı Yurov'un Geçici İzinle Yurtdışına Türkiye'ye Giden Dağlıları Gösterdiği Çizelge

№	Köy	Aile Sayısı	Cinsiyet		Kabile
			Erkek	Kadın	
1.	Cansirey köyü	158	818	807	Hatukay
2.	Subavşi köyü	49	206	208	Hatukay
3.	Şumanukoların köyü	57	351	321	Hamışey
4.	Sultanların köyü	43	175	182	Hamışey
5.	Pedislerin köyü	108	577	574	Hatukay
6.	Kodzların köyü	34	123	122	Besleney
7.	Botokoların köyü	84	387	360	Kerkeney
	Toplam:	533	2637	2574	

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi, f. 14257, op. 3, d. 486, l. 154.

11 Nisan 1860 – Sol Kanat Birlikleri Komutanı N.İ. Yevdokimov'un Kabardey Okrugu Amiri V.V. Orbeliani'ye Gizli Yazısı

Göçmenlerin feci durumu ve Türk hükümetinin Kuzey Kafkasya'dan yeni göçmen almak istememesi hakkında

Ekselansları, Prens Vahtang Vahtangoviç! Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumu ve yeni yerleştikleri yerlerde yol açtıkları karışıklık, Türk hükümetini Kafkas Krayı yerlilerinin Türkiye topraklarına bundan sonraki göçüne karşı çıkmak zorunda bırakıyor. Diğer yandan, sayın Başkomutan da insaniyet namına, başlayan göçün sona erdirilmesini ve her durumda Türkiye'ye karayoluyla, Kafkas Krayı'ndan geçerek gidişin geçici olarak yasaklanmasını gerekli görüyor.

Zatıalınızın 400 küsur ailenin Türkiye'ye gitmesine izin verildiği bilgisine sahip olduğunu düşünerek, Size bağlı okrugun sakinlerine acilen bildirmenizi istirham ederim: Hacların Türkiye'ye karayoluyla gönderilmesine izin verilmeyecektir. İzni olanlar sadece deniz yoluyla, Taman'dan gidebilir. Meselenin güvenilir

kişilerin Türkiye'ye gidişinin engellenmesi, fanatiklerin ve huzursuzluk yaratan kişilerin ise deniz yoluyla gönderilmesi şeklinde çözülmesi arzu edilirdi. Bununla birlikte onlara gemilere küçük ev eşyaları ve sığırlarıyla birlikte kabul edilecekleri ilan edilmeli. Karadeniz şirketi gemilerine alınmaları hakkında zamanında bildirim yapılması için Taman'dan sevkiyat düzeni tarafınızdan biliniyor olmalı.

Siz Ekselanslarının meseleyi Başkomutanın arzusuna uygun şekilde çözeceğinizden tamamen emin olarak derin saygılarımı ve hürmetlerimi kabul etmenizi rica ediyorum.

P.S. Halkı bu yasağın Rus hükümetinin zorlayıcı tedbiri olmadığına, Türk hükümetinin istememesinden ve bizim insansverliğimizden kaynaklanan bir mecburiyet olduğuna ikna etmek için Başkomutan, Türkiye'ye halkın seçeceği (*belgede altı çizilmiş*) bir heyet gönderilmesinin halka teklif edilmesini arzu ediyor, ki bu heyet Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumuna gerçekten kani olsun.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 1.

17 Nisan 1860 – Kabardey Okrugı Komutanı Orbeliani'nin Yevdokimov'a Yazısı

Türkiye'ye yerleşmek istediğini bildiren Kabardeylerle (450 aile) görüşmelerin sonuçları hakkında

Dün çağrıyla köy sahipleri ve ileri gelenler bende toplandı ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlerden birçok kişi de onlarla birlikte geldi. Zatialiniz tarafından Grozni'de bana verilen talimatlara ve 11 Nisan tarihli mektubunuzda ortaya konan yönergelere dayanarak, en güçlü ve ikna edici ifadelerle onlara Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç eden Dağlıların feci durumunu, Türkiye'de kendilerinin yol açtığı düzensizlik yüzünden oradaki hükümetin Kafkas Dağlılarının göçünü artık istemediğini, buna karşılık, onların felaketinden üzüntü duyan hükümetimizin insansverliğini ve yüce gönüllülüğünü açıkladım. Sonra da şunu ilan ettim: 1) 450 aileden yola çıkmak için izin almış olanlardan isteyenler bu izinden yararlanabilir, fakat kimse karayoluyla bırakılmayacaktır, mutlaka Taman üzerinden deniz yoluyla gideceklerdir. Yola çıkışlarını hiçbir

halde geciktirmeyecekler ve 10 Mayıs'a kadar okrugtan çıkmış olacaklardır. Bu süreden sonra bu yıl için izin haklarını kaybetmiş olacaklardır. Sadece, bazı iflah olmaz fanatiklerin deniz yoluyla gideceklerini ve iyi niyetli kimsenin ailesini -Kabardeylere göre çok korkunç olan- deniz yolculuğunun tesadüflerine teslim etmeye cesaret edemeyeceğini düşünerek, onlara hükümetimizin göç etmelerini engellediğini söylemedim. Kısa süreyi ise, güya bu süreden sonra bu yıl diğer okrugların sakinlerinden göç edeceklerin süreleri başlayacak gerekçesiyle açıkladım. Böylece göç edenlerin sayısını daha fazla sınırlandırmayı hesapladım, zira çok azı bu sürede yolculuğa tamamen hazır olabilir. 2) 450 aileden bu süre içinde yolculuğa hazırlanamayanlara, aynı şekilde izni olmadığı halde Türkiye'ye gitmek isteyenlere bu yıl içinde izin verilmeyecektir ve gelecek yıl izin alacaklardır. 3) Sağ Kanat'tan Türkiye'ye göç edenlerin feci durumuna ikna olmaları için, Kabardey'de kalanların bu süreden sonra kendi seçecekleri bir heyeti Türkiye'ye göndermelerini ve heyetin gerçekten bundan emin olabileceğini bildirdim.

Beni dinledikten sonra gitme izin verilmiş olanlar istişareler yaptılar ve göç etmeyi özellikle isteyenler arasından birkaç kişiyi karayoluyla gitme izni ricasında bulunmak üzere Siz Ekselanslarına göndermeye izin vermemi istediler. Kafkas ötesinde bütün topraklar özel mülkiyet olduğu için yolcuların yanlarında yiyecek olarak çok sayıda büyükbaş hayvan götüremeyeceklerini, bunun toprak sahiplerinin hoşnutsuzluğuna yol açacağını anlatarak karayoluyla gitmelerine izin verilemeyeceği hususunda uyardım. Bununla birlikte bu talimatın üst komutanlıktan geldiğine ikna olmaları için Size gelmelerine izin verdim. Bunun yanında, bu ricayla Size gelmeleri için seçilen şahısların halkı ayartan ve heyecanlandıran fanatiklerin başı olduğunu bildiririm. Göç etmek isteyen fakat henüz izin almamış olanlar, bizim sözlerimize göre onları Türkiye'de bekleyen durumdan kendileri emin olmak için, Türkiye'ye göndermek üzere bir heyet oluşturma niyetlerini bildirdiler.

Bu hususu arz ettikten sonra, müsaadenizle şunu eklemek isterim. Eğer beklentimin aksine 450 ailenin hepsi bu sürede yol hazırlıklarını yetiştirirse, sahiplere göç edenleri alıkoyma hakkı

tanımayı gerekli görüyorum, ki böylelikle onlardan sadece fanatikleri gönderebileyim, diğerlerini ise sahipleri izin vermediği gerekçesiyle alkoyayım. Göç edenlerin sayısını sınırlandırmak için başlıca tedbirlerden biri tanınan kısa süredir. Bu nedenle Siz Ekselanslarından bu süreyi değiştirmemenizi, ancak bu sürede kimse hazırlığını yetiştiremezse, buradaki iyi niyetli sahiplerin göstermesiyle rahatsızlık yaratan fanatiklerden 60 ila 100 aileyi seçmek ve onları ilkbahar süresince ve tayin edilen süre bittikten sonra da deniz yoluyla göndermek için bana izin vermenizi istirham ediyorum. Bununla birlikte, karayoluyla gitmelerine izin vermemenizi ayrıca istirham ediyorum, zira deniz yolculuğuna pek cesaret edemiyorlar.

Son olarak, bildirmeyi görevim sayıyorum; herkesin tarla işleriyle ilgilenmesi ve 450 aileden 10 Mayıs'a kadar yolculuğa hazır olacaklar dışında kimsenin bu yıl göç için izin beklememesi tarafımdan ilan edildi.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 3 i 3 ob.

26 Nisan 1860 – Yevdokimov'un Orbeliani'ye Yazısı

Kabardeylerin Türkiye'ye gidiş şartları hakkında

Türkiye'ye yerleşmek isteyen Kabardeyler karayoluyla gitmelerine izin verilmesi ricasıyla dün yanıma geldiler ve benden kesin ret cevabı aldılar. Sonra sahipleriyle birlikte gitmek istemeyen kölelerin burada kalanlara satılmasına izin verilmesini istediler, bu arada mahkemenin başta bu satışa izin verdiğini, şimdi ise yasakladığından şikayet ettiler.

Bu şikayete mahkemenin kararını onaylayarak karşılık verdim, ancak Size şu düşüncemi acilen bildiriyorum: Kölelerin satış yasağı bu durumda gönderilmesi gereken yaramaz kişileri durdurabilir. Bu nedenle mahkemenin bu konuyla ilgili hükümlerinin yumuşatılması daha iyi olabilir. Kölelerin satışına şu şartla izin verilsin: Köleler mahkeme tarafından veya sahiplerin kölelerle karşılıklı anlaşmasıyla belirlenen bir miktar karşılığında yeni sahiplerinden özgürlüklerini alma hakkına sahip olsunlar. Genel olarak Kabardey'de fanatik ruh diğer topluluklarda olduğundan daha

fazladır. Bu nedenle rahatsızlık yaratan kişilerin gitmesini halk ve hükümet için yararlı görüyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 5 i 6.

30 Nisan 1860 – Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov’un Kabardey Okrugı Komutanı Orbeliani’ye Gizli Yazısı

Heyetin kabulü ve “rahatsızlık yaratan” Kabardeylerin gitmesinin arzu edilmesi hakkında

Size bağlı okrugun Dağlılarının göçü konusunda Ekselanslarının emirlerini onaylayarak, Sizden Türkiye’ye giden heyet üyelerine, oraya vardıklarında Türk hükümetinin göçe rızasını da almak zorunda olduklarını bildirmenizi istirham ederim; bu olmadan kimsenin yerinden kımıldamasına izin verilmeyecektir. Bu heyeti Vladikafkas’a gönderin, Tuğgeneral Zotov oradan Tiflis’e gönderilmeleri için emir çıkaracaktır.

Rahatsızlık yaratan kişileri gönderme ve sadece fanatiklerin telkiniyle göç etmek isteyenleri alıkoyma imkanı olması için Size, sahiplerin gidenleri alıkoyma isteklerini kabul etme, bize sadık ileri gelenlerin göstermesiyle en fanatiklerden 60 ila 100 aileyi seçme ve onları Sizin tayin ettiğiniz süre bittikten sonra deniz yoluyla göndermenize izin veriyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 4 ob.

25 Mayıs 1860 – Kabardey Okrugı Amiri V.V. Orbeliani’nin Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov’a Yazısı

80 Kabardey ailesinin Türkiye’ye göç koşulları hakkında

Kabardeylerin Türkiye’ye gidişi hususunda Zataliniz tarafından bana verilen talimatları ve yönergeleri esas alarak şu uygulamayı yaptım: Emin ve tam güveni hak eden kişileri yanıma çağırarak, soracağım her şeyi tamamen doğru ve tarafsız olarak söyleyeceklerine benim yanımda yemin etmelerini teklif ettim, ancak sormaya niyetli olduğum soruları önceden açıklamadım. Bu şekilde, bu kişilerin göstermesiyle, halkı ayartan ve heyecanlandıran baş fanatiklerin isimlerini kaydettim ve onları mutlaka Türkiye’ye göndermeye karar verdim, bunun için de en kısa süreyi tayin ettim.

Türkiye'ye gönderilmek üzere seçilenlerin listesi sonradan okrug mahkemesi üyelerine ve diğer güvenilir ve bize sadık kişilere verildi, hepsi ağız birliğiyle seçimin son derece isabetli yapıldığını bildirdiler. Bundan sonra fanatiklere bu ayın 15'inde yola çıkmaya hazır olmalarını bildirdim ve onlara Malka nehrinde toplanma bölgesi tayin ettim. Sonradan bu süre nehrin taşması nedeniyle ayın 18'ine kadar uzatıldı. Yolcuların toplanmakta olduğunu haber verdiklerinde, gidişlerini hızlandırmak için ben de okrug mahkemesi üyeleriyle birlikte geçiş belgelerini dağıtmak ve hem gidenlerin iddialarının hem de Kabardey'de kalanların onlara yönelik şikayet davalarını sonuca bağlamak için Malka'ya gittim. 22'sinde bütün davalar mümkün olduğunca ben oradayken bitirildi, geçiş belgeleri dağıtıldı ve 80 ailelik yolcular aynı gün iki parti halinde Türkiye'ye yola çıktılar: 66 aile geçiş belgeleriyle Kuban Oblastı üzerinden Taman'a, diğer 14 aile geçen yıl verilen pasaportlarıyla karayoluyla Tiflis'ten... İlk partinin yola çıkış zamanını tümgeneral Filipson'a önceden rapor ettim. Yolcuların Kuban Oblastı'ndan geçerken izlemeleri gereken güzergah hakkındaki emirlerini sorduğumda, oblast birlikleri karargah amiri bana Türkiye'ye gidenlerin Kuban Oblastı'nda kendilerine serbestçe yol seçebileceklerini ve onlara her yerde yasal yardım gösterileceğini bildirdi. Bundan ayrı olarak, serbest geçişleri sırasında yolculara yardım edilmesi ve yolları üzerinde otlak gösterilmesi için önceden Kislovodsk hattı kordon amirinden ve Vladikafkas kat Kazak alayı komutanından ricada bulundum. Türkiye'ye giden Kabardey kölelerinden bazıları sahipleriyle birlikte gitme isteğinde bulunmadı, bu nedenle sahipler, kanaatime göre, onları Kabardey'de kalan akrabalarına bıraktılar.

Bunları Siz Ekselanslarına arz ettikten ve Türkiye'ye giden Kabardey ailelerin üyelerinin isim listesini takdim ettikten sonra müsaadenizle şunu belirtmek isterim: Fanatiklerin gönderilmesinden sonra bütün halk yatıştı. Ahaliye hemen tarla işlerine dönmelerini ve göç etmek isteyenlerin heyet dönmeden Türkiye'ye gitmeye kalkışmamalarını bildirdim. Öğrendiğime göre, bu heyetin mutabık olacağı şüpheli, çünkü bir kısım halk bunu istemiyor.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 9 i 9 ob.

30 Mayıs 1860 – Kabardey Okrugı Komutanı Orbeliani'nin Sol Kanat Birlikleri Komutanı Yevdokimov'a Raporu

442 Kabardey ailenin Türkiye'ye göçü hakkında

Ekselansların 25 Mayıs tarihli mektubunu ayın 28'inde alma şerefine nail oldum ve acil olarak Size rapor ediyorum: Tarafımdan 80 aile olarak ayrılan fanatikler Türkiye'ye gitmek için 22 Mayıs'ta Kabardey'den Taman istikametine yola çıktılar. 25 Mayıs tarih ve № 732 raporumda arz ettiğim gibi, güçlü nehir taşkınları sebebiyle bu tarihten önce yola çıkamadılar.

Yine bu raporda Kabardey'in kalan halkının yatıştığını ve tarla işlerine başladığını Size arz etmiştim. Fakat şimdi, Kabardeylere tahminime göre Digorya'dan ulaşan, güya Askeri Oset Okrugı'nda isteyen herkese yola çıkma izni verildiğine dair söylentiler yüzünden, geçiş belgesi alan 442 ailenin ve fanatiklerin gidişiyile bir süre yatışanların Kabardey'de kalma kararlılığında yeniden tereddüt oluştu. Benim yanıma geldiler ve kendilerine önceden heyet göndermeden Türkiye'ye gitme izni verilmesini istediler. Tarafınızdan bana verilen talimatlara dayanarak isteklerini reddettim, ancak bu ricayla Size gelmek için aralarından dört kişi seçmelerine izin verdim. Mektubunuzda bana yönelttiğiniz, göç için önceden kayıt olmuş kişilerin yerlerinde mi kalacakları, yoksa hala Türkiye'ye gitmeyi mi planladıkları sorusu beni şu düşünceye sevk etti: Hükümetin yeniden, fanatiklerden başka diğer Kabardeylerin de bırakılması talimatı verdiği doğruysa, 442 aileden kalanlara da izin vermek gerektiğini arz etmek isterim. Çünkü onların gitmesiyle, şimdiye kadar bu göçe karşı olanlar da dahil Kabardeylerden kimse burada kalmayacaktır ve eğer komutanlık tarafından buna izin verilirse, önceden heyet göndermeden onları izleyeceklerdir. Heyet mi göndersek, heyet göndermeden göç için istekte mi bulunsak diye aralarında istişare yapıyorlar. Fakat hükümet sadece rahatsızlık yaratan fanatiklerin gitmesini istiyorsa, Size gelmek için seçilen dört kişinin isteğini kesinlikle reddetmenizi istirham ediyorum. O zaman hepsinin yatışacağını umuyorum, aksi taktirde Mekke'ye gitmek için henüz başvurmamış olanlar da hükümetin göç edenlerin sayısını sınırlandırmak istemediğini düşünecek, sürekli ve ısrarla göç izni talep edecek.

Bundan sonra bu konuda nasıl hareket edeceğim konusunda beni kesin emirlerle yönlendirmenizi istirham ederim. Bu mesele kesin karar gerektirmektedir, zira bu belirsizlik nedeniyle bütün işler o derece aksıyor ki, Okrug'ta yerlilerin göçüyle ilgili olmayan bir işi de başka türlü yapma imkanı neredeyse olmuyor.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 12 i 13.

3 Haziran 1860 – Terek Oblastı Birlikleri Komutanı Yevdokimov'un Kabardey Okruğu Amiri Orbeliani'ye Gizli Yazısı

442 Kabardey ailesinin göçü ve Çeçenler üzerinde etkili "zararlı nüfusun" azaltılması hakkında

30 Mayıs tarihli yazınıza ivedi olarak cevap veriyorum.

Kalan fanatiklerin Türkiye'ye göç etme isteğinin Sizi adeta endişelendirdiğini görüyorum. Göç edenlerin sayısının artmasını, ilk başta kayıt edilen ve geçiş belgeleri artık gönderilmiş olan 442 ailenin hepsinin gitmesini istemiyor musunuz?

Sanıyorum ki, hükümet için yarar ve halk için huzur isteniyorsa bu ailelerin tamamına izin verilmeli, çünkü onlar bütün mallarını mülklerini satmış olduklarından, çoktandır hazırlandıkları hareketlerinin durdurulmasından şikayet etmeye son vermeyeceklerdir. Bu nedenle durdurulmaları bizim için, hareketlerinin kendileriyle birlikte birkaç on aileyi daha sürüklemesinden daha zararlıdır.

Geçenlerde Prohladnaya stanitsasında bir arabacıyı öldürdüler. Bunu biliyorsunuzdur. Ben buna ancak şunu ekleyebilirim; bütün Terek Oblastı'nda uzun süredir hiç cinayet işlenmedi ve Prohladnaya'daki olay Kabardeylerin bize sadakatinin ne kadar samimi olduğunun açık ifadesidir. Bundan sonra söyler misiniz, Kabardeylerden birilerinin Türkiye'ye gidişine üzülmemi mi? Zararlı bir nüfusun azalması bizi birçok gaileden kurtaracak ve şu anda hattı Kabardeylerin sahte sadakatinden korumakla meşgul fazladan 4 Kazak süvari bölüğünü serbest kılacaktır. 442 ailenin gidişine üzülmemin, iki kat fazlası gitseydi de bunun bölge için bir zararı olmazdı. Sadece şunu rica ediyorum: Hiçbir gerekçeyle Kafkas ötesinden gitmelerine izin vermeyin ve sevklerinde sanki isteyenleri komutanlığın iradesine rağmen Siz gönderiyormuş,

ricayla gelenlere lütuf gösteriyormuş gibi görünün. Kabardey'den bana kimse gelmedi.

İlk 80 ailenin gidişinden sonra Kabardey'de sükunet tesis edilebileceğini boş yere bekliyorsunuz. Gitmek isteyen herkes gitmeden bu insanlar halkı mektuplar aracılığıyla teşvik etmeye son vermeyeceklerdir. Bu nedenle, bu sürecin bir an önce gerçekleşmesi sizin için en iyisidir, zira aksi taktirde halk arasında huzursuzluk birkaç yıl daha uzayacaktır. Bütün bu süre zarfında biz yoğun bir teyakkuz halinde bulunmak zorunda kalacağız. Bütün nüfusun gitmesi tehlikesine gelince, bu gerçekleşseydi memnuniyet dışında bize esaslı bir fayda daha sağlardı, bize düşman bir halktan kurtulmak...

Bununla birlikte, Kabardey prenslerinin halkı durdurmak istemediklerinden tamamen eminim, zira her halükarda Kabardey'in büyük kısmı onlarla kalıyor ve kuşkusuz, onlara sadık, dolayısıyla arzu ettiğimiz düzenin yeniden kurulmasına uygun kişiler kalacaktır.

Sevgili Prens, halkın isteğine karşı çıkmak için her ihtimale karşı silahlı güç hazırlamak zorunda olduğumuzu unutmayın. Birlikler şimdi ciddi bir işle meşgul. Bu nedenle onların küçük bir kısmını bile meşgul etmek, fazladan onlarca aileye izin vermekten çok daha zararlıdır. Gitmek isteyenlerin ve bunun için parası olanların Tanrı yolunu açık etsin, en azından sayıları eskisine göre arttı...

P.S. Eğer göç etme isteğiyle birileri bana gelirse kesinlikle reddedeceğim. (*anlaşılmıyor*) geçiş belgesi verilenlerin sayısının üstünde olsa bile, kendi değerlendirmenize göre hareket edebilirsiniz ve sonradan kötülük çıkarabilecek kişilere izin verebilirsiniz.

Buraya devamlı Kabardey'den Çeçenleri kıskırtan mektuplar ve çeşitli haberler geliyor. Bu mektuplar Büyük Kabardey'den Küçük Kabardey'e, oradan da Terek Çeçenlerine iletiliyor, onlardan da bütün Çeçenistan'a yayılıyor. Bunun ancak Kabardey'den bütün göç etmek isteyenler gittiği zaman duracağını tahmin ediyorum.

Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (TSGA KBR), f. 2, op. 1, d. 465, l. 21, 22.

Tsebelda'nın İskanı Hakkında Birkaç Söz

N. Dyaçkov-Tarasov

Sohum Askeri Bölgesi'nde karışıklık çıkaran ve bir faydası olmayan Tsebelda* kabilesinin geçen yıl Türkiye'ye gitmesinden sonra, 1300 verst kare** büyüklüğünde bir alan Kafkas Dağlı Yönetimi tasarrufunda bulunan hazine toprağına katıldı.

Abhazyanın cephe gerisinde bulunan Tsebelda'nın, arazi karakteri bakımından savaş durumunda önemli bir dayanak noktası olması nedeniyle sadık bir halkla iskanı teklif edildi. Ayrıca oraya nüfus yerleşmesi, Abhazlarda acınacak halde olan ziraat ve sanayinin gelişmesi için de gereklidir. Neticede, daha önce Tsebelidalıların yaşadığı bu toprağın bir kısmı, 16.000 desyatin*** kadarı ekim için ve 4000 desyatin kadarı da özel kişilere satış için ayrıldı.

Ekim için ayrılan yerler üç kısımdan oluşuyor. Bunların her biri diğerlerinden doğal sınırlarla, dağlarla ayrılıyor. İlk kısım 7010 desyatin kadardır. Bunun içinde elverişli toprak yaklaşık 2650 desyatin, orman ve çalı altındaki toprak ise 4000 desyatindir. Satış için belirlenen topraklardan kuzeyde Pırtuha dağıyla, güneyde ise Çijauş, Ağış, Apiançi ve Adagua dağ sırasıyla ayrılır. Bu arazi, batıdan dağlarla sıkıştırılmış dalgalı bir düzlük arz etmektedir. İklimi ılımlı ve sağlıklıdır. Gerçi kışın, en çok da ocak ayında büyük karlar düşer, fakat şiddetli don olmaz, üzüm asmaları kış için gömülmez.

Dağların zirveleri akçam ve kızılçam ormanıya, vadiler ise çalılarla kaplıdır; yaşayan olmadığında bu çalılar özellikle yayılır. Arazinin büyük kısmını çalıların kapladığını belirtmek gerekir. Ekim yapılacağı zaman bunlar kolaylıkla yok edilebilir, bu sayede çok elverişli toprak elde edilir. Toprak bütün arazide olduğu gibi çamurludur, yüksek yerlerde taşlık araziye de rastlanır.

* Tsebelda – Abhazyanın bugünkü Gulrıpş sınırları içinde, dağlık vadilerden oluşan bölgenin ve bu bölgede yaşayan Abhaz topluluğunun Rusçadaki adı. Abhazlar kendi dillerinde Tsabal olarak adlandırılır. Halkı 1867 yılında Osmanlı topraklarına göç ettirildi. Bugün Türkiye'de Eskişehir, Bilecik ve İnegöl (Bursa) bölgelerinde yaşıyorlar. (Ç.N.)

** Verst kare - 1,1381 kilometre karelik eski Rus alan ölçü birimi. (Ç.N.)

*** Desyatin – 1,092 hektar ölçüsünde eski Rus alan ölçü birimi. (Ç.N.)

Burada birkaç nehir akar. İki Amtkel, Kelasur, iki Macara ve Şukuran; son üçü sadece ilkbaharda yağmurlarından sonra tam akar, birinciler ise akıntılarının şiddetiyle bilinir. Tsebelda nehirlerinden en büyüğü olan Kodor bu arazinin doğu sınırını teşkil eder. Fakat sağ kıyıdaki dimdik kayalar halinde nehre inen yükseltiler nedeniyle bu arazi insanlar için kolay ulaşılabilir olmayacaktır. İkinci arazi 4200 desyatın kadardır; bunun yaklaşık dörtte biri elverişli topraktır, 2500 desyatın kadarı orman ve çalı altındadır. Çijauş ve Agiş dağlarının güney yamaçlarından Tsebelda'nın Abhazy'a ile güney sınırına kadar son derece engebeli bir manzara vardır. İklim ilk arazide olduğundan daha sıcaktır, fakat o kadar sağlıklı değildir. Burada akan Kelasur ve Macara araziye ikiye böler. Bunlardan Kelasur'dan Macara'ya kadar olan büyük arazi daha elverişli toprakları barındırır, daha yüksektedir, bu nedenle daha sağlıklıdır. Macaralar arasındaki ikinci arazi ise yer yer bataklık zemine sahiptir, yazın sıtma hüküm sürer. Bu nedenle önceki nüfusu esas olarak Kelasur nehrinin yakınlarında yaşıyordu. Bitki örtüsü daha zengindir. Burada yaşayan Tsebedalıların başlıca geliri Sohum'da meyve satışındandı.

Üçüncü arazi ormanlıktır, 3500 desyatının toplamda 500 desyatını temiz yerdir. Gerzeul adındaki tepelerin Kodor nehre doğru inen güneydoğu yamacında bulunur. Diğer arazilerden düz olmasıyla, çeşitli türde ağaç (esas olarak meşe ve kayın) bolluğuyla ve elverişli ulaşım yoluyla açıkça ayrılır. Hatta buradan Sohum'a ve denize inen Tsebelda'daki tek araba yolu vardır. Kodor nehrinin kıyıları yumuşak eğimlidir ve nehir bütün arazide erişilebilir haldedir. Bu nehirden başka hiç kurumayan üç dere daha vardır.

Denize kadar 11 verst, Sohum'a kadar ise 30 verst elverişli ulaşım, zengin bitki örtüsü, sağlıklı iklim, yerleşildiğinde bu yöreyi zamanla bütün Tsebelda için yararlı hale getirecektir.

Tsebelda'nın dağlar, kayalar ve ormanlardan oluşan kuzey kısmı, hırsızlığın vb. sona erdirilmesi amacıyla askeri yerleşimle işgal edilmiş olan Dal boğazı dışında (Kodor nehrinde), engebeli özelliğinden dolayı yerleşim için elverişli değildir. Bu boğaz yakın zamana kadar Tsebedalı ve Abhazy'a'dan gelen bütün yaramaz adamlar için barınak vazifesi görüyordu. Buradaki nehir vadilerinde çok güzel yazlık meralar vardır. Her yıl Abhazy'a'dan ve

Samurzakan'dan buraya 8 ila 9 bin küçükbaş hayvan otlatmaya getirilir.

Bütün kısımlarda, elverişli toprak miktarına göre 150 kadar aile yerleştirilmesi teklif edilmiştir. Yerleştirmenin başlıca amacı, daha önce söylendiği gibi, yörede endüstrinin geliştirilmesidir, dolayısıyla yerleşmek isteyen kişilerin seçimi büyük titizlikle yapılmalıdır.

Bizim Rus köylüsü esas olarak çiftçidir, yerleşirken onun esas amacı bu endüstri için elverişli toprak elde etmektir. Bu yerlerde toprağın killi olmasından, sadece buğday ekimi için elverişli olmasından dolayı çiftçiliğin kârlı bir meşguliyet olmayacağı tahmin edilebilir. Kışın çok kar yağar, fakat hemen erir, bu yüzden bu dönemde korkunç nem olur. Şubattan hazirana kadar yağın sürekli yağmurlar da toprağı öyle yumuşatır ki, insanlar ve sığırlar dizlerine kadar çamurun içinde yürürler. Büyük ve uzun süreli nemin günlük ekinlere kötü etkisi olacaktır; sadece yazlık ekinlere ve her zaman iyi mahsül veren mısıra bel bağlanabilir. Ayrıca, dağlık bir yer olarak Tsebelda bu tür endüstri koluna çok elverişli değildir, hele de dağlarda yaşamak hakkında hiçbir fikri olmayan bizim köylüler için.

Yerleşimin önemini ve yerleşimcilerin refahını göz önüne alarak, onlara zarara uğramayacakları, aksine iyi karlar elde edebilecekleri meşguliyetler, dolayısıyla tecrübe edilmiş veya arazi ve iklim şartlarına elverişli işler sunmak gerekir. Yani bahçecilik, şarapçılık, hayvancılık ve arıcılık gibi ekonomi kolları.

Bahçecilik ve şarapçılık zor olmayacaktır. Yerleşim için ayrılan arazide günümüzde 5132 ceviz ağacı, 700 kadar elma, ayva, şeftali ve diğer meyve ağaçları, 2324 üzüm asmaı vardır. Asmaların her biri birkaç sajen uzunluğunda ve yaklaşık bir verşka çap kalınlığındadır. Hasat zamanı bir asma 16/19 pud kadar üzüm verebilir. Bütün bunlar bahçelerde yetişmez, eski Tsebelda köylerinin yakınındaki bütün araziye dağılmışlardır.

Toprak dağıtımında her aileye birkaç ağaç ve asma düşer, ki bu da bahçeciliğe iyi bir destek olacaktır. Arıcılık, kovanların ilkelliğine rağmen (tahtayla kapatılmış küçük tekne gibi bir şeydir) iyi karlar getirmektedir; bahçe ve yabancı meyve ağaçlarının, çiçeklerin bolluğu buna çok yardımcı olmaktadır. İpekböcekçiliğiyle şimdide

kadar kimse uğraşmamış olmasına rağmen, bu meşguliyet için gerekli vasıta, yani yabancı dut ağaçları ikinci kısımdadır.

Bütün bu meşguliyetler, uğraşma becerisi hariç, ilk yıl faiziyle dönmeyecek bir sermaye harcamayı gerektirir. Bizim köylülerden buraya yerleşmeye hevesli, hali vakti yerinde kişiler çıkacağına güvenmek ise zordur. Mevcut bilgilere bakarak aksini düşünmek daha mümkündür. Bu yıl çeşitli eyaletlerden, Tsebelda'ya yerleşmek isteyen köylülerden seçilenler geldiler. Onlara araziler, yerleşim için ayrılan yerler bütün ayrıntılarıyla gösterildi; dağlık yapısına rağmen beğendiler. Fakat bütün bu seçilenler yerlere baktıktan sonra şunları soruyorlardı: Hazineden ne kadar para yardımı verilecek? İmtiyazlar kaç yıl sürecek ve erzak uzun süre verilecek mi? Hükümetin imtiyazlar dışında bir şey vermeyeceğini öğrendiklerinde hepsi vazgeçiyordu. Öyleleri de vardı ki Sohum'a gelip daha Tsebelda'yı görmeden, para yardımı olmayacağını öğrenince, yardım yapılsa yaşamayı isteyebilecekleri yerlere göz bile atmadan geri dönüyorlardı. Hersonlular böyle yaptılar. Böyle insanların iyi çiftçi olacaklarına güvenilemez. Kafkasya'da bunun örneği çoktur.

Dağ hayatına alışkın ve yüksek ziraat kültürüyle tanışık insanlar olarak 150 Çek ailesinin yerleşmesi daha fazla başarı umudu vermektedir. Ayrıca, Rusya'ya yerleşen Çeklere yardım eden komitelerimiz sayesinde boş elle gelmeyeceklerdir.

Fakat istenen sonuçlara, yani yörenin iskanı, ziraatin ve endüstrinin başarıyla gelişmesine ulaşmak için yerleşim için belirlenen toprakların satışa çıkarılması (elbette Ruslara) gerekirdi. Bu durumda iki hedefe ulaşılabilecektir: Yöre girişimci ve çalışkan insanlarla iskan edilecektir ve kuşkusuz Tsebelda'da mümkün olan endüstri gelişecektir. Başka türlü satışla bir şey olmaz; tembel ve girişimci olmayan insan parasını az bilinen bir yörede harcamaya cesaret edemez. Tsebelda dağlarında yeraltı zenginliği çoktur. Şimdiden özel bir çaba olmadan bakır, demir ve kurşun cevheri bulundu, fakat bütün bunlar yerleşimci köylülerde para olmadığından atıl kalabilir. Parası olanlar da bilmediği bir işe girişme riskini göze alamayacaktır. Toprak sahipliğinde ise aksi olacaktır, bu tür şeyleri kendileri arayıp bulacaklardır, bu ise genel faydadır.

Şimdi Tsebelda'da toprak satışına itiraz edilebilir. Fakat söylemek gerekir ki, en iyileri yerleşime ayrılacak, satışa çıkarılanları alacak hevesli bulmak zor olacaktır. Çünkü bu toprağın büyük kısmı Pirtuha ve Amzara dağları arasındaki boğazda bulunuyor; kuzey kısmı kayalık, güneyi ise bataklık. Her iki tarafı da ormanla kaplı ve arazi çok engebeli; öyle ki, arada yol açmak için büyük harcama gerekir. Kodor nehrinin sol kıyısında keza satış için toprak parçaları var, fakat onlar da öncekilerle aynı özellikte. Engibeli, nehre dik olarak inen taşlık ve ormanlık arazi. Amtkya nehrine, Amtkya'nın sol kıyısında, Cempala ve Macara nehrinin doğusu arasındaki arazi satın alınabilir. Bu sonuncu araziler 1500 desyatın kadardır. Ayrı ayrı satılırsa girişimci insan için azdır; birlikte alınması da hesaplı değildir, çünkü sonuncusu ilk ikisinden uzaktır.

Tsebelda'nın yazlık otlak olan diğer kuzey kısmı hazine kalmaktadır. Bu topraklar yörenin gelişmemişliğine ve halkın yoksulluğuna rağmen bu yıl 600 ruble kadar gelir getirmiştir. Tsebelda'nın zamanla iskanıyla ve gelişmesiyle birlikte yörede endüstriler, gelir rakamları, özellikle eğer dağlarda kereste satışına izin verilirse önemli ölçüde yükselecektir.

Söylemek gerekir ki, Tsebelda günümüzde yol olmaması yüzünden cazip bir yöre olmaktan uzaktır. Kodor nehrindeki 3'ncü parça araziye kadar olandan başka oraya giden araba yolu, hatta hayvan sırtında düzenli taşıma bile yoktur. Eğer Tsebelda'ya yakın zamanda yol yapılmazsa ne varlıklı köylüye, ne çeklere, ne de alıcılara günlük araziye yerleşme hevesi geleceğini söyleyebiliriz. Yol olmadığında burada diğer halktan ve denizden kopmuş olacaktırlar. Nihayetinde yol olmadan nasıl yerleşim olabilir?

Geriye sadece, bu yıl projesi yapılan ve çalışmaları başlayan Sohum – Tsebelda yolunun bir an önce bitirilmesini dilemek kalıyor. Bunun için sadece çalışan ellerin artırılması gerekiyor; sayıları şimdi çok az, toplam 150 kişi. Onlardan da çalışma süresinin sonuna doğru sadece 40-50 kişi işe çıkıyor, diğerleri hasta. Önlerinde daha 35 verstlik çalışma var, bunun 5,5 verst kadarı kaya kazmak, bu da zor iş.

Bu yol iyi olacak. Ağış ve Apiançi dağları arasındaki kayalıklardan geçen şimdiki kervan yolunun bütün sarp iniş ve

çıkışlarından kaçınıyor. Yol kısalıyor. Toplamda yol Sohum'a kadar, müteakiben de denize kadar yerleşim yerinden, yani birinci kısımdan 36 verst, ikinciden ise 18 verst olacak. Üçüncü kısım yol yapılmasıyla birleşmiş olacak; yolun projesi da yapılacak.

Sohum, 10 Ekim 1868, Kavkaz gazetesi, 1868, № 129.

